

О. Кульчицький

КУЛЬТ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА, ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

*(У перспективі монографії Степана Шаха:
«о. Маркіян Шашкевич та Галицьке Відродження»)*

1

ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА МОНОГРАФІЇ С. ШАХА ІСТОРІЯ І СОЦІОЛОГІЯ У СВОЇХ ВЗАЄМИНАХ

Книжка Ст. Шаха про Маркіяна Шашкевича й Галицьке Відродження¹ виявляє в своєму пляновому укладі настільки психологічного підходу до проблеми, що має безперечну вартість також і з психосоціального погляду. Монографія ця в основному становить собою історичний нарис життя Пробудителя Галицької України, висвітлюючи різні аспекти політичного та культурно-освітнього тла виступу о. Маркіяна.

Для поглиблення вивчення історичного тла виступу Маркіяна Шашкевича, сучасних поетові відносин та висвітлення його особистої долі, мав проф. Ст. Шах особливі дані: численно зібрану джерельну літературу предмету, дуже докладне знання галицьких родових відносин, оперте на особистому життєвому досвіді, — феноменальну пам'ять і свої попередні широко розгалужені студії теренових і льо-кальних історій Львівщини, Перемишлі та Лемківщини, що їх він уже використав у своїх цінних історично-мемуарних творах, та-

¹ Степан Шах: «О. Маркіян Шашкевич та Галицьке Відродження». Ювілейне видання у 150-ліття народин поета. Видання УХР, випуск ч. 2. Париж-Мюнхен 1961, стор. X + 229, 19 ілюстр. Вступне слово пера ЙЕ Архиєпископа й Apostольського Візитатора Івана Бучка в Римі.

ких як «Львів — місто моєї молодості», кн. I—III, Мюнхен 1955—1956, «Між Сяном і Дунайцем», ч. I, Мюнхен 1960, «Пам'яті перемиського Владики Йосафата Коциловського», вид. «Християнського Голосу», Мюнхен 1956, та «У 150-ліття уродин о. Маркіяна Шашкевича», вид. «Християнського Голосу», Мюнхен 1961.

Монографія складається з трьох частин: частина I — «Історичне тло» (стор. 1—30), частина II — «Маркіян Шашкевич» (стор. 33—168) і частина III — «Історія прослави пам'яті о. Маркіяна Шашкевича» (стор. 170—214). Цей поділ указує на те, що автор книжки, поставивши собі за ціль виявити теж відношення між національним відродженням і постаттю та творчістю поета на історичному тлі, не обмежився тільки дуже цінним і вичерпним у даному разі історичним викладом. Ми знаходимо в книжці ще й матеріали для проблеми *культу поетів* (у третьій частині книжки), що є важливою проблемою соціології літератури та проблеми відродження національної групи, що є, отже науковою проблемою соціопсихології.

Історія постаті Маркіяна Шашкевича і різнопородні аспекти історії *ідеї, ідеї національного відродження*, створюють у монографії С. Шаха підґрунтя для психосоціальної проблематики і прямо запрошуєть, щоб не сказати домагаються, також і психосоціальної інтерпретації. А передусім, і особливо, третя частина монографії — «Історія прослави пам'яті о. Маркіяна Шашкевича», — методологічно вимагає свого продовження і доповнення, але вже у *психосоціальному підході до проблематики культу поета*. Доповнювальний характер, комплементарність історичного відтворення й психосоціальної і соціологічної інтерпретації, зрештою, очевидна й ясна для епістемолога. Вона виникає із взаємовідношення історії, як «ідіографічної» науки (Віндельбанд), тобто індивідуалізуючої, що вивчає «поодинокі випадки», «одноразові події», «неповторності» (*Einmaligkeiten*), — і соціології, як «генералізуючої», узагальнюючої науки, науки «номотетичної», що, узагальнюючи чи з загальної точки зору інтерпретуючи поодинокі історичні події, намагається встановити «закономірності» або принайменні «правильності» суспільного життя.

В остаточному наслідку, як сказав соціолог Сметс, — «соціологія стикається з дійсністю через історію, але ж історія пояснює дійсність через соціологію». Історично охоплений і представлений у монографії С. Шаха культ поета може, отже, з точки зору соціології і соціальної психології стати проблемою, що її інтерпретація й аналіза має дані поглибити соціологічно розуміння факту, схопленого історично, тобто в його однокості й одноразовості і неповторності, наскільки, за Дюркгаймом, історичний підхід має свої природні межі в тому, що «не описується добре того, що поодиноке, одноразове, бо його гаразд не ба-

читься».² Не бачиться так докладно поодинокого факту, як бачиться цілі черги подібних, що їх вивчає соціологія.

2

«КУЛЬТ ПОЕТИВ», ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИПАДОК СТОСУНКУ «НАРОДНИХ МАС» ДО «ДУХОВИХ ПРОВІДНИКІВ»

a) Визначення понять: «культ», «маса», «провідник»

«Культ поетів» з точки зору соціології і соціальної психології, — це особливий випадок загального ставлення «народніх мас» до їхніх «духових провідників», а коли останні вже не живуть, то до «провідних духів» (у значенні німецького визначення «*führende Geister*»). Усі ці три терміни — «культ», «маса» і «провідник», — розглядані із соціологічної точки зору, потребують попереднього соціологічного визначення. За соціологічним словником³ «культ» у первісному релігійному значенні, означає «сукупність ритуальних дій, що пов’язані з пошануванням (*vénération*) та умилостивленням до себе «божеств» чи «духів».⁴ У загальнішому значенні та в нашому випадку термін «культ» означає той рід і ту форму особливого пошанування, (що має в собі щось «квазірелігійне»), котре звернене до «провідного духа» національного поета.

Про «масу» (з додатком прикметника «народня») говоритимемо теж у дуже широкому, найширшому значенні цього терміну. Цитуємо за соціологічним словником: — «маса» це «соціальний агрегат» (заввага: у відрізненні від «групи», яка є «цілістю»), що «твориться під впливом якогонебудь спільногого зацікавлення і що характеризується своїм низьким ступенем спаяності і організації». Елементи маси рекрутуються із різних суспільних шарів; вони залишаються «анонімними і фізично відокремленими».⁵ Це, дуже загальне визначення маси, хотіли б ми дещо уточнити заввагою, що йдеться про «маси народні» і саме в розумінні, «мас абстрактних», тобто не окреслених якимсь конкретним місцем у часі і просторі, як напр. «юрба», що здобувала Бастілію. Леопольд фон Візе так характеризує «абстрактну» масу: «Абстрактна маса має просту структуру, якої часове тривання невизначене і може розтягатися на кілька поколінь...» «Це — продукт суспільний, тривкий і незорганізований, що основою його поняття є неокреслена скількість людей, котрі творять цю масу, а є зв’язані

² E. Cuvillier. Manuel de Sociologie. Paris 1961. I. 245.

³ Emile Williams. Dictionnaire de Sociologie. Paris 1961, стор. 63.

⁴ Williams. Op. cit., стор. 163.

⁵ Williams. Op. cit., стор. 163.

якимись взаємними пов'язаннями переживання чи спільної долі». «Пов'язаність переживання», «спільної долі», про які мова, у нашому випадку визначені прикметником «народні» (маси), при чому «народний» визначує не стосунок до т. зв. «простолюддя», але до нації і тим самим доволі точно вказує на якість згаданих спільних переживань чи цієї спільної долі.

Якщо йдеться, врешті, про соціологічне поняття «провідника», то стосується воно особи, котра виконує, як кажемо в соціології, «суспільну контролю», тобто має вирішний вплив на ментальність і поведінку групи, чи то в наслідок свого авторитету, тобто впливу на оточення, пов'язаного із виконуванням «окремої суспільної функції», чи в наслідок особистого «престижу». «Престиж», — соціологічно — це зовсім «особиста якість чи прикмета», що «в усіх ситуаціях, у яких дана людина перебуває, викликає в оточенні схильність підпорядковуватися»,⁶ «визнати вищість» особи обдарованої тією прикметою. Джерелом «престижу» може бути або особливий успіх, наявність особливих досягнень, або чинник, що його в соціології називаємо «харісма» (Begnadung), якає «обдарованість з Божої ласки», якість певної особи через яку вважається її за «наділену надприродніми чи надлюдськими силами або властивостями», ради якої її розцінюють, як «благословенну Богом» чи «зразкову».⁷ Поміж «харісматичними» провідниками знаходимо вождів політичних партій, засновників релігій, революціонерів, «великих промовців»,⁸ часто, на нашу думку — «a fortiori», вже з причини наявності у них чинника «інспірації», «надхнення» — також і поетів. На основі сказаного, виправдається сповна окреслення престижу з боку деяких соціологів, як Ле Бона і Тарда, оперте радше на психологічному описі враження, що його престиж викликає, а саме — «таємничої потуги, своєго роду зачаровання, сповненого подивом і пошаною, що паралізують критичні здібності людини».⁹

Подані короткі характеристики маси з одного, а провідників з другого боку дадуть нам вихідну базу для визначення їх взаємовідносин.

б) «Маса» і «провідники» у своїх взаєминах

Ставлення маси до її провідників виникає передусім із самої природи маси, як соціального незорганізованого і мало спаяного агрегату, що його одинокою пов'язуючою силою є спільність переживання спільної долі. Зрозуміло, що соціологія може такому агрегаторі приз-

⁶ Williams. Op. cit., стор. 200.

⁷ W. Hohmann. Wörterbuch der Psychologie. Stuttgart 1959, стор. 60.

⁸ Paul Reyawald. De l'esprit des masses. Paris 1949, стор. 90.

⁹ Reyawald. Op. cit., стор. 177.

навати виключно тільки потенціяльну енергію (Т. Гайгер), подібну до тієї, що її фізика признає «масі» в розумінні фізичному.

Підкресливши апатію маси та її «потребу бути керованою», соціолог Міхельсь (цитуємо його, як одного з найбільш авторитетних дослідників маси), нагадує думку Бернарда Шова, що «аристократія є агрегатом ідолів, а демократія — агрегатом звеличників ідолів», та стверджує, що «потреба мас бути керованими провідниками, що супроводиться наснаженням культу героїв, — є необмежена». На іншому місці Міхельсь формулює інакше цю ж саму думку: «Потреба когось оточувати пошаною становить одинокий бронзовий постамент, що залишається тривкий протягом усіх змін в ідеях мас». Значення цих провідників для мас виявляється найкраще, коли їх забракне. Найкращим доказом органічної безсилисти маси є факт, що коли в боротьбі гине її провідник, то вона залишає в безвладній втечі побойовище, як мурашня переможена страхом. Виявляється тоді, що вона позбавлена усякого інстинкту реорганізації, хібащо нові вожді, здатні до того, щоб заступити втрачених, спонтанно і безпосередньо виринуть із її лона».¹⁰

На спосіб, яким провідники діють у соціологічному розумінні на перетворення «структур маси», кинула найяскравіше світло психоаналіза Фройда, якої деякі висновки, хоч далеко й не всі засновки (передпосилки), сучасна соціологія і соціопсихологія, вивчаючи маси, у великій мірі собі засвоїли. Як пише цитований нами Рейвальд, «сутнє у Фройда те, що він створив символ незрівняної вартості, щоб виявити тенденцію, яку можна спостерігати на протязі всієї історії від її початків і до сьогодні». Цей символ — це символ батька-проводника.

За поглядом Фройда «світ людини визначується невеликою кількістю осіб, що в її очах набули грандіозного значення і що до неї належать передусім особи родинного кола, а понад все — батько». Вже перед Фройдом, великий французький соціолог, Г. Тард, твердив, що першим «моделем» (зразком) імітації, наслідування, що йому Тард приписує основоположне значення у творенні і розвиткові суспільних груп, — є для сина батько. «Батько є й буде першим володарем, першим жерцем, першим зразком для сина», пише Тард. «Тут починається ціле суспільство».¹¹ Цей перший процес суспільного наслідування має вирішне значення для наступних. За Фройдом відношення сина до батька ведуть до так званої у психоаналізі «ідентифікації», «утотожнення», «процесу партинципації, участі в переживанні і почуваннях другої особи»,¹² перенесення себе на основі розуміння другої

¹⁰ R ey w ald . Op. cit., стор. 205.

¹¹ G. T arde. La loi de l'imitation. Paris 1907, стор. 83—84.

¹² E. Williams. Op. cit., стор. 126.

особи в її ество. Ставлення члена маси до наділеної відповідним «престижем» чи авторитетом особи провідника, являє собою «регресію», несвідоме повернення дорошої людини назад до літ дитинства і віднайдення та відтворення в її ставленні до «провідника» типових настанов дитини до батька, тобто ставлень підпорядкованості, послуху, подиву, пошани. У наслідок ідентифікації (утотожнення) члена маси з її провідником утворюється взаємна відносна індентифікація членів маси поміж собою, що, очевидно, ґрутовно міняє структуру маси. Ці переміни і перетворення маси, які виникають із самої появи і наявності керівника, підготовлюють і промоцьують шлях до дальнішого променювання дій провідника на масу і через масу, що німецький соціолог Леопольд фон Візе влучно окреслив ляпідарною формулою: «Провідники надають рухові мету і програму, а маса — свою вагу».¹³

3

ПРОБЛЕМА СТОСУНКУ КОНКРЕТНИХ «НАРОДНИХ МАС» ДО ОЗНАЧЕНОГО «ПРОВІДНОГО ДУХА»

Ствердження існування соціологічних правильностей (закономірностей), що виникають із природи і структури маси та деяких типових властивостей у постатях провідників (авторитет, престиж, харісма), може послужити нам основою до соціологічної інтерпретації культу Маркіяна Шашкевича у народніх, українських масах, як особливою конкретного випадку ставлення народніх, галицько-українських мас до їх провідних духів.

Оскільки поняття «провідного духа» є в наших міркуваннях новим визначником, скажемо кілька слів щодо значення цього поняття. Якщо в означенні «духовий провідник» мали ми на думці провідника, що засобами його діяльності, якими він впливав на маси, були об'єктивзації духа, твори мистецтва, науки, досягнення і вияви релігійного життя, то в понятті «провідного духа», маємо на думці «духа» найчастіше вже померлого духового провідника у формі «духової об'єктивзації» його творчості, його біографії, літератури про його постаті і діяльність. Факт неприявності конкретної особи поміж живими не міняє в основному її дії, а інколи, навіть найчастіше, радше спричиняється до її успішності і засягу. Як дуже слушно завважує Фройд, почуття обожування, пошани, підпорядкованості, чулости, вірности виявляються часто стосовно до «батька-провідника» первісного клану, як «позагробовий послух», і зосереджуються в «тотемі», тобто рослині, тварині, предметі чи явищі природи, що залишається в магічному

---

¹³ Leopold von Wiese. Das Gesetz der Macht. Wien 1926, стор. 48.

зв'язку з «провідником», — а що від тотему клан, за своєю вірою, бере свій початок, — то він і стає для клану джерелом морально-соціальних-наказів і заборон, продовжуючи таким чином і з-поза гробу володіння провідника. Не без деяких аналогій до сказаного є теж і та, обговорювана Фройдом, форма впливу провідника у розвинутих, цивілізованих суспільствах, коли якась ідея втілена так міцно в того провідника, що його особисте провідництво відсувається, так би мовити, на друге місце, уступаючи перше місце провідництву ідеї, якої дія, самозрозуміло, не переривається із смертю людини, що була її носієм. Саме у цих випадках маємо до діла в повному розумінні з «провідними духами», що, як і у випадку Маркіяна, навіть не конче мусили бути за життя «духовими провідниками» у точному цього слова розумінні.

Відрізнившись таким чином дію духових провідників від дії провідних духів, мусимо також розрізняти постаті провідників, щодо інтенсивності, глибини і далекосягlosti їхніх діл. Оцінка тут залишиться завжди у великій мірі суб'ективною: відомо, що деякі напрямки суспільно-філософської думки, як напр., марксизм, мають у загальному виразну тенденцію вартість інтервенцій (втручань) провідників обмежувати, тоді як персоналістично наставлені мислителі, як напр., Карляйль із своїм культом героїв, навпаки, — підносити їхню вартість.

«Той факт, що якась визначна особовість виступає на сцену в якісь країні у даний момент, є безсумнівно наслідком випадку. Але даймо, що цей випадок не мав би місця, то тоді, знайшлася б там інша особа, котра це місце була б зайняла. Якщо б французька Республіка, вичерпана війнами, не була б знайшла диктатора такого, як Наполеон, то інша особа була б увійшла на сцену. Доказом цього є те, що в ході історії майже завжди особа, достосована до умовин, виринала, коли ситуація цього вимагала». ¹⁴

Для марксистських теоретиків, як Енгельс або Макс Адлер, «проводник є тільки результат визначеності історичної ситуації. Він є викликаний („suscité“) означеними (певними) об'єктивними силами, що діють в означеному (певному) моменті». ¹⁵ Діаметрально протилежне ставлення до проблеми провідника відчувається в наведених тим же Рейвальдом поглядах де Голя, за якими «тільки провідник може спричинити почуття величі у малих душах». ¹⁶ «Йдеться про те, щоб задовольнити заховане бажання людей, що їм слабкість їхніх органів каже прагнути досконалости мети, та які, бувши обмежені своєю при-

---

¹⁴ Brief zu Starkenburg. Max Adler. Lehrbuch der materialistischen Geschichtsauffassung. Berlin 1932, стор. 177.

¹⁵ P. Rewald. Op. cit., стор. 162.

¹⁶ Idem, стор. 267.

родою, мають нескінчені прagnення і, усвідомляючи собі свою малість, погоджуються на колективну дію, під умовою, щоб вона змагала до чогось великого».¹⁷

Між ролею провідника, як її розуміє марксизм, і його ролею, як її розуміє де Голь, — ціла градація можливих посередніх позицій, що одну з них треба б признати, вертаючися до нашої конкретної проблеми, Маркіянові Шашкевичеві у його відношенні до галицько-українських народних мас. Оцінка цієї ролі відбилася у виразах культу поета, що їх наводить С. Шах, не тільки у кількісному, що так скажемо, відношенні, але й тісно з кількісним пов'язаному якісному. Зіставлення наведених у монографії свідчень про розвиток цього культу із вислідами його аналізи у зв'язку з попередніми нашими міркуваннями, — доведе до нами наміrenoї його соціологічної інтерпретації.

4

ЕТАПИ КУЛЬТУ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА В ПЕРСПЕКТИВІ МОНОГРАФІЇ С. ШАХА

Етапи культу поета у суспільно-громадській градації, визначені у книжці С. Шаха заснованням Головної Руської Ради, 2 травня 1848 року, з'їздом українських учених у жовтні 1848 року, відвідинами гробу поета 1880 року, святкуванням 50-тої річниці його смерті 1893 року товариством «Просвіта» і перевезенням тлінних останків його до Львова, відзначенням столітньої річниці народин поета 29 жовтня 1911 року в Підлісся і 5 листопада 1911 року у Львові, відзначенням століття появи «Русалки Дністрової» 1937 року, як теж століття смерті Маркіяна 1943 року та — останньо — 150-ліття уродин Шашкевича 1961 року.

Про перше публічне відзначення пам'яті Шашкевича на «Головній Руській Раді», 1848 р. у Львові, пише проф. Омелян Огоновський так: «Наперед віддано честь заслугам Маркіяна Шашкевича, що був першим просвітителем Руси в рідній мові. Згадкою про того славного мужа освячено той збір патріотів руських, котрі дорогий заповіт Маркіяна хотіли сповнити зопадливим трудом около добра земляків».¹⁸ Між 1848—1880, як пише С. Шах, «у політичнім кругуежі змінливих подій, думок, суперечних опозиційних і угодових змагань, призабуто Маркіяна Шашкевича».¹⁹

Коли 1880 р. гурт українських студентів львівського університету відвідує могилу Маркіяна в Новосілках Ліських, довідується він, як

¹⁷ Charles de Gaulle. Au fil d'epée. Paris 1952, стор. 76.

¹⁸ С. Шах, оп. cit. стор. 172.

¹⁹ С. Шах, оп. cit. стор. 178.

це оповідає о. проф. Ом. Огоновський, щойно зі слів однієї старенъкої жінки, де поет узагалі похований; парафіяни села дізналися щойно пізніше із промови своєго панотця, Вол. Рожевського, на могилі поета, ким він був та чим великий і славний у Руси галицькій. Із цих слів о. Огоновського видно, як земляки забули вже про свого Пробудителя, якщо за 37 років після його смерті людям у Новосілках щойно оповідати треба було, хто це на їх цвинтарі спочиває.²⁰ Побіч таких від'ємних проявів цілковитого забуття, зазначуються й додатні, коли про Шашкевича згадують, а саме у вірші Іларіона Грабовича («Зоря», рік 1880, ч. 14) «На могилі Маркіяна», де його постать пов'язана вже вперше із уявленням «провідного духа»:

«Честь Ти на віки, честь Маркіяне!
Честь Ти складає весь край;
А нім нам красша доля настане, —
Духом над нами вітай!» ...

Року 1887, у п'ятидесятиліття «Русалки Дністрової», з'являється кілька статей про поета у тодішній пресі та окрема книжечка про нього, написана для народу проф. О. Огоновським і видана Товом «Просвіта».

Проломовим роком у культі Шашкевича виявився рік 1893, коли перший голова «Просвіти», проф. Анатоль Вахнянин, піддає Гол. Видлові думку, якої символіка мусіла бути наочна народнім масам, — відзначити 25-літній ювілей «Просвіти» — вроцістим перенесенням тлінних останків М. Шашкевича до Львова, — в знаменний для культу поета спосіб обґрунтовуючи проект тим, що «могила галицько-руського поета у Львові частіше і більше буде нагадувати Русинам дорогое для кожного патріота ім'я Маркіянове і його заслуги коло нашого народного відродження, та й частіше і більше зможе загрівати молодіж серед нашого народу до горячої любови рідного краю і рідної мови».²¹ Перевезенняздійснилося 31 жовтня і 1 листопада 1893 р. у приявності вже справжніх «народніх мас», що їх число сягало до 10.000.

«І так зростав з кожним роком — пише С. Шах — з кожним молодим в українських школах вихованим річником, культ Маркіяна Шашкевича. І коли настав 1911 рік, тобто 100-літня річниця уродин «Пробудителя» Галицької України, то день 6 листопада став всенароднім святом української спільноти в Галичині і Буковині».²²

У словах С. Шаха «про всенародне свято української спільноти» немає ніякого перебільшення. Степенування культу поета, після май-

²⁰ С. Шах, оп. cit. стор. 178.

²¹ С. Шах, оп. cit. стор. 180.

²² С. Шах, оп. cit. стор. 191.

же порожньої прогалини 1848—1880, із кожним десятиліттям настільки наявне і очевидне, що й цілком виправдується дуже правильна, а для соціологічної інтерпретації культу поета важлива і знаменна авторова заввага: «І виступає цікаве тут явище. Чим даліше молоді, свіжко нарastaючі покоління віддаються часово від фізичної смерті М. Шашкевича, тим більше росте постать цього, неумолимою смертю так трагічно скошеного, народного Провідника о. Маркіяна».²³

Соціологічні проблеми «престижу» і «міту» постаті Маркіяна

Зростання культу поета у ритмі новоназриваючих поколінь найвиразніше виявлено в кількісних розмірах маніфестації, що їх наявність правильно підкреслює С. Шах, і що набирає також і характерних ознак, коли дещо вглибітися у соціологічну проблематику початкового, «вихідного», майже неіснувалого престижу поета і пізніших його виявів, які виразно вказують на соціологічну, так цікаву, *мітотворчу тенденцію мас*. У книжці С. Шаха знаходимо багато свідчень про Маркіяна і досить менше чи більше компетентних оцінок його творчості сучасниками чи пізнішими критиками, щоб проблему *еволюції «престижу»* поставити у відповідну, соціологічну перспективу. Особливо вражає у їх хронологічному зіставленні, — як це підкреслює правильно С. Шах, *великий діяпазон відстані між наснагою подиеву і пошани, звеличання і близьких нашій добі висловлювань*, та до найвужчого кола особистих приятелів обмеженого визнання найближчих друзів-сучасників, за котрим чергувала ще більше повна мовчанка про поета років 1848—1880. Якщо «престиж», за нами поданим соціологічним визначенням, має одно із своїх джерел в успіхах і досягненнях, то поет, що дав одному із своїх віршів заголовок «Нешчасний», а в іншому писав: «Вже царинонька в гору ся взбила, росте і колос бує швидко, і ярина ся зазеленіла, — моєї пшениці не видко, не видко»,²⁴ сам себе напевно за «людину досягнень» не вважав, а тим менше його земляки, як це й зазначує його приятель, Микола Устиянович, у своїй згадці про Маркіяна через три роки по його смерті: «А в серцю гадка, лице паленіє: Деж руські діти? ... надармо і третьої яри сонце вечеріє, — А за Тя нікто не скаже!»²⁵ Про сприйняття «Русалки», що з її накладу до Галичини дійшло лише дещо з того, що серб Ю. Петрович вислав був до Відня на руки Івана Головацького, брата Якова Головацького, — пише С. Шах, що «фактично

²³ С. Шах, оп. cit. стор. 171.

²⁴ С. Шах, оп. cit. стор. 141.

²⁵ С. Шах, оп. cit. стор. 164.

остала „Русалка” в краю без бажаного впливу».²⁶ «Не викликала Русалка належного враження також і в Перемишлі, серед так М. Шашкевичеві і Я. Головацькому особисто прихильних людей, якими були єпископ І. Снігурський і о. проф. Йосиф Левицький», який закваліфікував видання «як непотрібні новості».²⁷ «В нещасливу годину вродилася тая „Русалка”. Замість помочи та підохочування найшлися посмішки та невдовольність, ба й ворогування» — писав пізніше Я. Головацький, вже як професор університету.²⁸

Надто мало знаємо про особу Шашкевича, щоб припускати наявність у ньому другого, вже згаданого нами соціологічного чинника престижу «харісма», особистого чару. Те, що пише про Шашкевичеву поведінку і зовнішність Я. Головацький, у кожному разі звужувало б дію цього «харісма» до кола найближчих друзів. «Маркіян був чоловік середнього росту, щуплий але меткий, волосся яснорусе, носик невеличкий, кінчастий, очі сині, тужні, лице худощаве виражало якусь тугу і болість. Лиш коли розговорився за русчину, народність, за рідний язык, родиму словесність і пр., тоді показувалась вся сильна душа его, котра в слабовитім тілі жила, очі блискали живостю і якимсь святим вотхновенем, чоло трохи приморщилося і лице набирало якоєсь грізної поваги, говорив сердечно, сильно переконував, бо му з серця ішло, він цілий тим духом жив і віддихав». ²⁹ Для сучасників, ця «харісма» залишалася потенціяльним чинником, а щоб її відчути, — треба було поколінь. Спосіб, яким великий імпресіоністичний наш мистець, Іван Труш, перетворює знаний йому опис Шашкевича, пера Я. Головацького, у загально відомий портрет, де Маркіян представлений, як кремезний, плечистий, повнолицій мужчина, з буйним чорним волоссям, з гарним, до обличча і високого чола пропорціональним носом, а не «кінчастим носиком»³⁰ становить характерний приклад *перетворення уявлень* про поета та дуже повчальний доказ «мітотворчої тенденції» стосовно до провідників народніх мас.

Ця «мітотворча тенденція» зазначалась дуже виразно в переоцінці творчості поета пізнішими поколіннями, почавши від безпосереднього, але стриманого у вислові визнання найочевидніших заслуг Маркіяна з боку сучасників, аж до що раз то більше захопленого в тоні, проте не менш широго звеличання з боку пізніших поколінь. Знаменна для цього признання з боку близьких друзів на «соборі вчених» 1848 року похвальна згадка в рамках «Розправи о язиці южно-рускім і его нарічіях» Я. Головацького, про М. Шашкевича, М. Устияновича

²⁶ С. Шах, оп. cit. стор. 131.

²⁷ С. Шах, оп. cit. стор. 132.

²⁸ С. Шах, оп. cit. стор. 134.

²⁹ С. Шах, оп. cit. стор. 165.

³⁰ С. Шах, оп. cit. стор. 166.

й інших, «що дали початок в Галичині народній словесності і що їх твори це «тії цвіточки первовесняні, котрі перші зацвіли на ріднім дереві».³¹ А Микола Устиянович, згадавши на «соборі вчених» «мову Святої Руси» — каже: «Хто не знає барви, цвіту і воні тої літоросли золотобережної України? Той най прочитає незабвеннего нашого М. Шашкевича».³² Це визнання у межах літературно-мовної віднови поширює значно свої обрії у святочній промові 1893 року Корнила Устияновича на концерті «Пробудителя Галицької Руси»: «Словесність наша, що перед 50 роками журчала *малим* потічком, шумить нині *широко* глибокою струєю *поважної* ріки. До *нинішнього покоління*, до *внуکів доби Маркіяна*, належить здобути для неї визнання *цілого світу*».³³ Само поняття *мови* набирає тут соціологічно-політичного забарвлення: «Любіть її, любіть цю мову Маркіяна. Пам'ятайте, що поки вона держиться народу, доти буде, як той Антей, непобідна, а згине, як він відчурається Матері-Землі».³⁴ Оцей натяк Корнила Устияновича, що заторкує *мітологічну сферу*, вказує на спонтанне поширення розмірів культу Шашкевича — на, що так скажемо, збільшення його формату, його динаміки, яка пояснюється соціологічною функцією, і ролю *міту* і *мітологізації*. Пригадаймо тут тільки погляди Альберта Сореля в його „*Réflexion sur la violonce*“, що є думками про місце *міту* у суспільному житті. «Міт ставить перед свідомістю зображення поведінки, що її потребу ця свідомість відчуває... Міт належить до збірноти, він виправдує, підтримує існування і дію спільноти, народу, цеху таємного зтоваришення» пише, вийшовши вже за Сореля, у фройдівському вже дусі Роже Каю у своїй книжці «Міт і людина».³⁵

У перспективу цієї функції міту треба поставити переважну частину висловлювань репрезентативних осіб із пізніших поколінь про Маркіяна Шашкевича. Про перенесення тлінних останків поета пише «Діло» в 1893 році з акцентами, які сучасна соціальна психологія поставила б у зв'язок із попередньо вже нами наведеними поглядами Фройда на батька-провідника: «То Русини проводжали свого Сина, то діти, внуки і правнуки відпроваджували давно переставше ся бити серце Батька, що научив їх він любити понижену «хлопську бесіду» і велів пригорнути до себе «меньшого, незрячого брата». Величавий був цей тріумф! Се бо в'їздив у мури престольного города Галицької Землі *витязь мисли і духа*, побідник злорадних міліонів темряви, *виступ* крашої долі, *Керманич!* А у його боку десятки тисяч апостолів

³¹ С. Шах, оп. cit. стор. 177.

³² С. Шах, оп. cit. стор. 176.

³³ С. Шах, оп. cit. стор. 187.

³⁴ С. Шах, оп. cit. стор. 188.

³⁵ Roger Caillois. Le mythe et l'homme. Paris 1938, стор. 107.

і учеників — ціла Русь».³⁶ Про перевидання «Русалки Дністрової» 1910 року пише о. проф. Йосиф Застирець, видавши у другому виданні «Русалку Дністрову», що вона «з молодшим від неї «Кобзарем» відбилась голосним, душу українсько-руського народу до глибини зворушенням гомоном, що несеться від Карпат до Дону. Гомін сей відбивається чим раз то сильніше мов той степовий ураган об ті мури, за котрими сковалось свободеньки сонечко, котре по словам Маркіяна «засвітить і неволі синови!».³⁷ 1912 року Богдан Лепкий у своїй монографії «Маркіян Шашкевич» каже: «Поезія Маркіяна Шашкевича була не йено в його писаннях, але й учинках. Він перший вивів нас галичан із зачарованого галицького кола поза галицькі рогачки на широкий шлях українства. Він розширив таким чином наші видно-круги в безконечність. Для галицької України зробив те, що роблять генії для свого народу — вказав нам шляхи поступу».³⁸ Головний організатор свята здвигнення Хреста на Підлісській Горі (29 жовтня 1911 року) о. Володимир Кальба, вплітає у своїй промові в апoteозу Маркіяна мотив, що ззвучав хоч може й не так виразно, як попередньо, — мотив тісної пов'язаності, навіть у назверхній символіці, культу Тараса і Маркіяна. «Сей пам'ятник нехай нам усе, як нині, нагадує ім'я і ідею Маркіяна, нехай стане посестрою Тарасової могили і сюди нехай спішить кожний зачерпнути віри і надії в кращу долю народу. Високо піднесене знам'я Хреста нехай благословить український народ дійти через хрест до воскресіння»... (С. Шах, стор. 195).

У цьому поступовому процесі аптеози зачинає лунати в році сторіччя «Русалки Дністрової», 1937, новий голос, голос молодого українського націоналізму. У частково сконфікованій статті Л. Кінасевича «З історії світоглядової еволюції української молоді 1837—1937» проводиться паралелю поміж ставленнями української молоді, «що не була в силі вийти назустріч «Русалці Дністрові», і молоді 1937 року, сучасної, з підкresленням, що «боротьба сьогодні йде не тільки за усталення і здобуття політичних кордонів для майбутньої української Держави, але боротьба важливіша, бо основна і зasadнича, за основне перевиховання поколінь, за знищення в них психіки раба і за придбання нового світогляду».³⁹ Немов продовжуючи сказане, д-р Антін Княжинський у згаданій самбірській збірці, намагається, в цій же площині націоналізму, завершити перетворення історичної постаті Маркіяна Шашкевича, дійсно історично визначеної постаті духовного провідника свого часу, в понадчасовий символ провідного духа, в символічну об'єктивізацію українства поза часом і понад ча-

³⁶ С. Шах, оп. cit. стор. 185.

³⁷ С. Шах, оп. cit. стор. 138.

³⁸ С. Шах, оп. cit. стор. 135.

³⁹ С. Шах, оп. cit. стор. 199.

сом. «Маркіян Шашкевич, — це квола, хвора людина, та дух її великий, це дужий бунтар». Для нації, що дух її заснув, моменти появи цих бунтарів, це не тільки голос предтеч, але і лікарська поміч, щоби летарг не перейшов у мовчазну безрухову агонію, а згодом розклад і смерть. Тому й ці бунтарі, рівночасно підсвідомі звеличники власної нації, стають з часом живими клітинами в організації нації й у духу її стають безсмертні; байдуже чи з під творчого їх пера виходили шедеври, чи коротко-вартісні формою вірші. Тут саме є джерело невмірущості Маркіяна Шашкевича.⁴⁰ Культ ліричного ніжного поета набирає забарвлення культу героса-бунтаря.

5

СОЦІОЛОГІЧНЕ РОЗРІЗНЕННЯ «ІНІЦІАТОРІВ»-«ПРЕДТЕЧ» ТА «ПРОМОТОРІВ»-«ПРИЗВІДНИКІВ»-«ЗДІЙСНЮВАЧІВ»

Еволюція постаті Маркіяна в останньому п'ятидесятлітті позна-
читься з повною яскравістю, коли порівняти холодний і речевий по-
гляд літературознавців на творчість Шашкевича із протуберанцями
масового ентузіазму, які зчаста, як ми бачили, зроджував його культ.
С. Шах наводить дві такі, на його правильну гадку, особливо компе-
тентні опінії літературознавців: Михайла Возняка з 1941 року й
Івана Франка з 1878 року. Цитуємо, починаючи від М. Возняка. «Під
кінець книжки, пише С. Шах, подав автор таку речеву, неперебіль-
шенну синтезу заслуг М. Шашкевича: Маркіян Шашкевич зробив своє
ім'я безсмертним, а заслужив собі на безсмертя тим, що 1) ввів по-
горджену і висміяну селянську мову в літературу, 2) уклав першу
гарну читанку для народніх шкіл, 3) ужив у своїх писаннях фонетич-
ного правопису, 4) підкреслював при кожній нагоді єдність українців
на всьому їх етнографічному просторі, 5) усю свою діяльність спер на
своєму народові і все, що робив, робив для кращого майбутнього рідної
землі».⁴¹ Ця коротка й змістовна синтеза заслуг М. Шашкевича до-
повнюється непорівняною у своєму, треба б сказати, наскрізь «фено-
менологічному» підході,⁴² характеристикою «Русалки Дністрової», як
літературного явища, пера І. Франка. Франко пише: «Головне вра-
ження, яке «Русалка Дністрова» на нас робить, се якесь неясне, а
сильне чуття, ніжнє і інстинктивне, як чуття дитини (підкреслення
наше), котра рветься на волю силою вродженого потягу, не аргумен-

⁴⁰ С. Шах, op. cit. стор. 199.

⁴¹ С. Шах, op. cit. стор. 200.

⁴² Феноменологія Гуссерля намагається безпосереднім — інтуїтивним «спо-
гліданням сутностей» скопити істоту досліджуваного явища.

туючи навіть докладно, як виглядає ця воля. Се ніжне чуття, мов запах лугів на провесні, обхватує кожного читателя «Русалки», в нім лежить її найбільша вартість. «Русалка» — се немов один неясний прорив чуття людського серед загального затупіння та одичіння. Се її найбільша, найреволюціоніша ціха».⁴³ Натомість революційність символу «Цвітки дрібної», завважимо від себе, дуже відмінна від динаміки бунтарства, що про неї мова у д-ра Княжинського (стор. 199), ніби «на фоні доби».

Порівняння зображення постаті Шашкевича, як її бачимо крізь уточнюючі скельця компетентних літературознавців, із тією його постатью, яка відображується у призмі його масового культу, дозволяє, а то й вимагає, поставити соціологічну гіпотезу наявності двох родів духовних провідників, а що за тим іде — «провідних духів»: 1) ініціаторів-предтеч і 2) промоторів-призвідників, тобто здійснювачів. Шашкевич був передусім і в куди більшій мірі ініціатором-предтечею, — Шевченко ж, натомість, куди більше промотором-призвідником. Для другого роду провідників необхідний високий потенціял динаміки, для першого вистачальна інколи лірична тонкість збагнення. Для обох сутне — це явище взаємопроникання індивідуальної душі провідника і колективної душі народніх мас, що в промотора-здійснювача виявляється вибуховою дією, яка ворушить колективну психіку народу (як у Шевченка), а в ініціатора-предтечі — відчуттям і усвідомленням съгоднішніх несвідомих настроїв мас, що завтра стануть двигунами історії, збагненням і, що за цим іде, усвідомленням, про яке так влучно і глибоко пише наведений С. Шахом, польський учений, проф. М. Гандельсьман: «Шашкевич, — це справжній виразник безпосередності індивідуальних переживань, що мають вартість загальних переживань, а у своїх висловлюваннях — це синтетик змагань, що являються збірними переживаннями, але в нього гостро усвідомлені».⁴⁴

Культ ініціатора-предтечі мас у собі ту особливість, що його мітотворча тенденція, невіддільна від кожного культу, пересуває особу ініціатора у перспективу помилкового принципу: «Post hoc, ergo propter hoc» та добавчує наслідком «проекції», в доглибно-психологічному розумінні цього терміну, в ініціаторі-предтечі — промотора-призвідника, тобто спричинника пізніших творчих подій, — у розумінні їх «causa efficiens». Ця мітотворча тенденція — е природній вияв розвитку народніх мас, які куди більше потребують міту для існування своєї збірноти, ніж сам ініціатор-предтеча для збільшення своєї особи, якої невмирущість уже достатньо запевнена самою першістю в усвідомленні Ідеї і новаторством у її проголошенні.

⁴³ С. Шах, оп. cit. стор. 135.

⁴⁴ С. Шах, оп. cit. стор. 210.